

keşfini takip eden yıllarda birkaç makale yazdıktan sonra 1935'te Viyana Üniversitesi'nde eser üzerine doktora yaptı ve *Ibn Fadlan's Reisebericht* adlı bu çalışmasını 1939'da Leipzig'de yayımladı. Bazı eserlerde, Togan'ın bulduğu bu mecmuanın daha önce Ivanow tarafından bulunup tanıtıldığı iddia edilirse de (*DMBİ*, IV, 404) bu çalışma (*JRAS* [1920], s. 535-563) incelendiğinde bunun doğru olmadığı görülecektir. 1938 yılında Sibiry'a çalışma kampına gönderilen şarkiyatçı A. P. Kovalevski'nin faksimile Arapça metin ve Rusça tercümesiyle yayıma hazırladığı "İbn Fadlân'ın Volga'ya Seyahati" başlıklı bir kitap, Arap edebiyatı uzmanı Ignaty Krachkovsky tarafından Kovalevski'nin adı zikredilmeden yayımlandı (*Puteşestvii Ibn-Fadlana na Volgu*, Moskva -Leningrad 1939). II. Dünya Savaşı'ndan sonra serbest bırakılan Kovalevski araştırmalarına tekrar başladı ve daha önce ismini taşımadan çıkan bu kitabı genişleterek ve tashih ederek yeniden bastırıldı (*Kniga Axmeda Ibn-Fadlana o ego puteşestvii na Volgu v 921-922 gg.*, Kharkov 1956); bu yayımda Kovalevski'nin Togan'ın eserinden büyük ölçüde faydalandığı görülür. Eser daha sonra Sâmî ed-Dehhân tarafından yayımlandı (*Risâletü İbn Fadlân*, Dimaşk 1379/1959).

İbn Fadlân'ın risâlesi, özellikle Zeki Velidi Togan'ın Arapça metinle birlikte verdiği ayrıntılı bilgi ve özgün yorumlarla Doğu Avrupa'nın tarih, kültür ve coğrafyasının araştırılmasında çok önemli bir yere sahiptir. Bugüne kadar çeşitli açılardan ele alınarak hakkında pek çok yayın yapılmış, ihtiva ettiği bilgiler sayesinde daha önce çözümlenmesi mümkün olmayan birçok mesele aydınlığa kavuşturulmuş ve bu arada Türk kavimlerinin ölü gömme âdetlerine dair verdiği bilgilerin yardımıyla da Volga ve Tuna nehirleri arasındaki sahada bulunan ve X-XI. yüzyıllara tarihlenen mezarların Peçenek ve Oğuz Türkleri'ne ait olduğu kanıtlanmıştır (Federov-Davidov, s. 60-62). Ebû'l-Fazl Mîr Seyyid Ali-nakî Tabâtabâî tarafından *Sefernâme-i İbn Fadlân* adıyla Farsça'ya tercüme edilen eser (Tahran 1345 hş.) Türkçe'ye de çevrilmiştir (Lûtfi Doğan, "İbni Fadlan Seyahatnamesi", *AÜİFD*, III/1-2 [1954], s. 59-80; Ramazan Şeşen, *İbn Fadlan Seyahatnamesi*, İstanbul 1975, 1995).

Richard Frye ve Robert P. Blake tarafından İngilizce'ye ("Notes on the Risâla of Ibn Faḍlān", *Byzantina Metabyzantina*, I [New York 1949], s. 7-37), K. Czeglédý tarafından Macarca'ya ("Zur Meschheder

Handschrift von Ibn Faḍlān's Reisebericht", *AOH*, I [Budapeşte 1950-1951], s. 217-243) ve Marius Canard tarafından Fransızca'ya ("La relation du voyage d'Ibn Faḍlān chez les Bulgares de La Volga", *Annales de l'Institut d'Etudes Orientales*, XVI [Algiers 1958], s. 41-146) tercüme edilen eser ayrıca Japonca'ya ve diğer bazı dillere de çevrilmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Fadlân, *Risâletü İbn Fadlân fî vaşfi'l-rihle* (nşr. Sâmî ed-Dehhân), Beyrut 1987, s. 7-59; a.mlf., *Seyahatname* (trc. Ramazan Şeşen), İstanbul 1995, tercüme edenin önsözü, s. 11-16; Yâkût, *Mu'cemü'l-büldân* (nşr. Wüstenfeld), Tahran 1965, I, 112-113, 468-469, 723-727; II, 436-440, 484-485, 834-840; IV, 944; A. Zeki Velidi Togan, "Der Islam und die geographische Wissenschaft", *Hetner's Geographische Zeitschrift*, Heidelberg 1934, s. 361-372; a.mlf., *Ibn Fadlân's Reisebericht*, Leipzig 1939 → (*Islamic Geography* içinde, ed. Fuat Sezgin), Frankfurt 1994, CLXVIII; a.mlf., "İbn Fadlân", *İA*, V/2, s. 730-732; A. P. Kovalevski, *Puteşestvii Ibn-Fadlana na Volgu*, Moskva-Leningrad 1939; a.mlf., *Kniga Axmeda Ibn-Fadlan o ego puteşestvii na Volgu v 921-922 gg.*, Kharkov 1956; A. P. Smirnov, *Voljskiye Bulgari*, Moskva 1951; G. A. Federov-Davidov, *Kurgani, idoli, meneti*, Moskova 1968, s. 60-62; Zekî Muhammed Hasan, *er-Rahhâletü'l-müslimün fi'l-uşuri'l-vüş-tâ*, Beyrut 1401/1981, s. 26-31; Abdullah Abdülganî Ganim, *er-Ruvvâdû'l-müslimîn*, İskenderiye 1410/1990, s. 222-257; *Studies on the Travel Accounts of Ibn Faḍlān and Abū Dulaf (Islamic Geography* içinde, ed. Fuat Sezgin), Frankfurt 1994, CLXIX; Abdurrahman Hamide, *A'lâmü'l-coğrafiyyine'l-'Arab ve muktefafat min âşârhim*, Dimaşk 1416/1995, s. 243-254; V. G. Tizengauzen (Tiesenhausen), "V zashchitu Ibn Fadlana", *Zapiski VOIRAO*, XIII (1900), s. 24-32; V. Rozen, "Prolegomena k novomu izdanio Ibn-Fadlana", a.e., XV (1904), s. 39-73; W. Ivanow, "A Notice on the Library Attached to the Shrine of İmâm Rızâ at Mashhad", *JRAS* (1920), s. 535-563; a.e. (1921), s. 248-250, 480; H. Ritter, "Zum Text von Ibn Faḍlān's Reisebericht", *ZDMG*, XCVI (1942), s. 98-126; R. P. Blake - R. N. Frye, "Notes on the Risala of Ibn Faḍlān", *Byzantina Metabyzantina*, I/2, New York 1949, s. 7-37; D. M. Dunlop, "Zeki Validi's-Ibn Faḍlān", *WO*, sy. 8 (1949), s. 307-312; K. Czeglédý, "Zur Meschheder Handschrift von Ibn Faḍlān's Reisebericht", *AOH*, I/2-3 (1950-51), s. 217-260; A. Zajackowski, "Deux nouveaux travaux russes sur Ibn Faḍlān", *Prz.Or.* (1957), s. 203-227; M. Canard, "La relation du voyage d'Ibn Faḍlān chez les Bulgares de la Volga", *Annales de l'Institut d'Etudes Orientales*, XVI, Algiers 1958, s. 41-146; a.mlf., "Ibn Faḍlān", *EP* (İng.), III, 759; Maria Kowalska, "Ibn Faḍlān's Account of His Journey to the State of the Bulgars", *FO*, XIV (1972-73), s. 219-230; Hâlid Ziyâde, "Rihletü İbn Faḍlān", *el-Fikrû'l-'Arabî*, IX/51, Beyrut 1988, s. 107-118; Teresa Nagrodzka-Majchrzyk, "Les Oghouz dans la relation d'Aḥmad İbn Faḍlān", *RO*, XLIX (1994), s. 165-169; C. E. Bosworth, "Aḥmad b. Faḍlān", *EI*, I, 640; İna'yetullah Rızâ, "İbn Faḍlān", *DMBİ*, IV, 399-405.

ALİYEV SALİH MUHAMMEDOĞLU

İBN FÂRİS

(ابن فارس)

Ebû'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ b. Muhammed er-Râzî el-Kazvî el-Hemedânî (ö. 395/1004)

Kûfe dil mektebine mensup dil ve edebiyat âlimi.

306 (918-19) veya 308 yılında Kazvin'e bağlı Zehrâ bölgesindeki Kürsüf köyünde (bugünkü Keresf) doğdu. İlk tahsilini Şâfiî fakihî ve dil âlimi olan babası Fâris b. Zekeriyâ'nın yanında yaptı. Eserlerinde babasına atıflarda bulunduğu gibi İbnü's-Sikkît'in *Işlâhu'l-mantık* adlı kitabını da ondan rivayet etmiştir.

332'de (943) Kazvin'de öğrenimini sürdürdüğü bilinen İbn Fâris (Yâkût, XII, 221), burada Ebû'l-Hasan Ali b. İbrâhîm el-Kattân'dan Hafîl b. Ahmed'in *Kitâbü'l-'Ayn*'i ni okudu. Ayrıca fakih Ebû'l-Hasan İbrâhîm b. Ali, Ali b. Muhammed b. Mehreveyh ve Ahmed b. Allân'ın derslerine devam etti. Daha sonra tahsil için birçok bölgeyi dolaştı. Zencan'da meşhur dil âlimi ve Sa'leb'in râvisi Ebû Bekir Ahmed b. Hasan el-Hatîb, İsfahan'da Ebû'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî, Hemedan'da Abdurrahman b. Hamdân el-Hemedânî, Bağdat'ta Ebû'l-Hasan Ali b. Abdullah el-Vâsîfî ve Muhammed b. Abdullah ed-Dürî, Miyânic'de hadis âlimi Ebû Abdullah Ahmed b. Tâhir el-Miyâne'ci ve daha birçok âlimden dil, edebiyat, Kur'an ilimleri ve hadis başta olmak üzere değişik alanlarda öğrenim gördü. Hemedan'daki yaygın şöhretinden dolayı Rey Valisi Fahrüddeve Ali ed-Deylemî tarafından oğlu Meccüddeve Ebû Tâlib'in eğitimini üstlenmesi için Rey'e davet edildi. İbn Fâris hayatının son dönemini burada maddi sıkıntılar içinde geçirdi.

Öğrenim yılları dışında hayatını genellikle Kazvin, Hemedan ve Rey şehirlerinde geçiren İbn Fâris birçok öğrenci yetiştirmiştir. Bunların arasında *Maḳâmât* sahibi Bedüzzaman el-Hemedânî, Büveyhîler'in veziri edip ve ilim adamı İbn Abbâd gibi önemli simalar da bulunmaktadır. İbn Abbâd, her ne kadar hocasının Amîd ailesine karşı gösterdiği aşırı sevgiden memnun değilse de ilim ve faziletini takdir etmiş, eserlerinin dil ve üslup açısından mükemmel olduğunu çeşitli vesilelerle dile getirmiştir. *Evcezü's-siyer* adlı risâlesinin râvisi Ali b. Kâsım b. İbrâhîm ve Ebû'l-Feth Süleym b. Eyyûb er-Râzî de onun öğrencileridir. Özel eşyasını fakirlerle verecek derecede cömert olduğu, cu-

ma gecesi istinsah ettiği bir kitabı cuma namazından önce satarak parasını fakirlere dağıttığı kaydedilen (a.g.e., IV, 83-84). İbn Fâris'in vefat tarihiyle ilgili değişik rivayetler varsa da kaynakların çoğunda Safer 395'te (Kasım 1004) Rey'de öldüğü belirtilmektedir.

İbn Fâris önceleri Şâfiî iken ömrünün sonlarına doğru Mâlikî olmuştur. Bunun sebebi sorulduğunda, bütün görüş ve mezheplerin temsil edildiği Rey'de Mâlikî mezhebinin temsil edilmemesini hoş karşılamadığını, bölgede bu mezhebi ihya etmek için Mâlikî olduğunu söylemiştir (a.g.e., IV, 83-84). Şifî olduğuna dair rivayetler doğru değildir. Zira kaynakların büyük bir kısmında onun Şâfiî hatta Şâfiî fakihî olduğu, daha sonra Mâlikî mezhebini tercih ettiği kaydedilmektedir.

Lugat ilmine çok önem veren ve dilin mantığını kavrayamayanların daha kolay yanılabilceğini söyleyen İbn Fâris Küfe dil mektebine mensuptu ve Arap dili sahasında büyük bir otoriteydi. Bu mektebin önemli temsilcilerinden olan hocası Ebû Bekir Ahmed b. Hasan el-Hatîb'in onun üzerinde büyük tesiri olmalıdır. İbn Fâris'in *Mu'cemü mekâyisi'l-luğa*, *Mücmelü'l-luğa* ve *eş-Şâhibî fi fikhî'l-luğa* gibi eserleri bu alanın önemli kaynaklarıdır. "Fikhü'l-luğa" terimini *eş-Şâhibî fi fikhî'l-luğa* adlı eserinde ilk defa kendisi kullanmıştır. Lugata dair ilk didaktik manzum eserin müellifi olan İbn Fâris mizahî şiirler de kaleme almıştır (a.g.e., IV, 90-92, 94-98). Dönemindeki edebî faaliyetleri yakından takip etmiş, her türlü başarı ve beceriyi eskilerde görenleri eleştirerek yeniler arasında eskilere denk, hatta onlardan üstün olanların bulunduğunu örneklerle ortaya koymuştur.

Eserleri. İbn Fâris'in, çoğu lugata dair olmak üzere doksan kadar eser yazdığı kaydedilmekle birlikte bunların çok azı zamanımıza kadar ulaşabilmiştir. A) **Lugat.** 1. *Mu'cemü mekâyisi'l-luğa**. Alfabetik olarak düzenlenmiş bir lugat olup İbn Fâris'in en önemli eserlerindedir. Kitap Abdüsselâm Muhammed Hârûn tarafından yayımlanmıştır (I-VI, Kahire 1366-1371/1946-1951, 1389/1969). 2. *Mücmelü'l-luğa** (*el-Mücmel fi'l-luğa*). Cevherî'nin *eş-Sıhâh*'i gibi sadece sahih kelimelere yer veren alfabetik bir sözlüktür. I. cildi ilk defa Kahire'de basılmış (1331), daha sonra Muhammed Muhyiddin Abdülhamîd (Kahire 1947), Züheyr Abdülmuh-sin Sultân (I-IV, Beyrut 1404/1984) ve Şehâbeddin Ebû Amr (Beyrut 1414/1994) tarafından neşirleri yapılmıştır. 3. *eş-Şâhibî fi fikhî'l-luğa*. Arap dilinin lugatla ilgili in-

İbn Fâris'in *Mücmelü'l-luğa* adlı eserinin unvan sayfası (Beyazıt Devlet Ktp., nr. 6827)

celiklerine ve ifade farklarına dair "fikhü'l-luğa" (lengüistik) türünde yazılan ilk eserlerdendir. Muhibbüddin el-Hatîb (Kahire 1328), Mustafa eş-Şüveymî (Beyrut 1963), Ömer Fâruk et-Tabbâ' (Beyrut 1993) ve Ahmed Sakr (Kahire, ts.) tarafından yayımlanmıştır. 4. *Hilyetü'l-fukahâ'*. Müzenî'nin, hocası İmam Şâfiî'nin kullandığı terimleri topladığı *el-Muhtaşar* adlı kitabının şerhi olan eser fikh terimlerinin lugavî ve etimolojik açıklamalarını ihtiva etmektedir. Bundan dolayı bazı kaynaklarda *Şerhu Muhtaşari'l-Müzenî* adıyla da geçen eseri Abdullah b. Abdülmuh-sin et-Türkî neşretmiştir (Beyrut 1403/1983). 5. *Esmâ'ü Resûlillâh ve me'ânihâ* (*Esmâ'ü resûlillâh, Tefsîru esmâ'i'n-nebî, el-Münbî fi tefsîri esmâ'i'n-nebî*). Mâcid ez-Zehabî tarafından yayımlanmıştır (Küveyt 1409/1989). 6. *el-Müzekker ve'l-mü'enneş*. Bir mukaddime ile on bir bölümden meydana gelmektedir. Mukaddime müenneslik işaretleri, diğer bölümlerde çeşitli kelimelerin müenneslik ve müzekkerlikleri ele alınmıştır. Eseri Ramazan Abdüttevâb neşretmiştir (Kahire 1969). 7. *Füt-yâ fakihî'l-Arab*. Bilmecce (elgâz) türünde az bilinen (garîb) kelimelerin anlamlarının açıklandığı eser Hüseyin Ali Mahfûz tarafından yayımlanmıştır (Dimaşk 1958).

8. *Halku'l-insân* (*Mağâle fi esmâ'i a'zâ'i'l-insân*). İnsana ait organların adları ve sıfatlarıyla bunlara ilişkin tabirlere dair bir sözlük olan eseri Dâvûd Çelebi (Bağdad 1931) ve Faysal Abdülmecîd Yûnus Deb-dûb neşretmiştir (Dimaşk 1967). 9. *Kitâbü İsti'âreti a'zâ'i'l-insân*. İnsana ait organların anlamlarına dair olup Ahmed Han tarafından yayımlanmıştır (*el-Mevrid*, XII/2 [Bağdad 1983], s. 81-108). 10. *el-İtbâ' ve'l-müzâvece*. Arapça'daki pekiştirme kelimelerini derleyen alfabetik bir lügattir. Eser R. E. Brunnow (*Orientalische Studien Theodor Nöldeke Zum Siebzigsten Geburtstag*, Gieszen 1906, s. 225-248), Kemal Mustafa (Kahire 1947) ve Muhammed Edîb Abdülvâhid Cemrân (Dimaşk 1995) tarafından neşredilmiştir. Süyûtî, eksiklerini tamamlayarak eseri özetlemek suretiyle *el-İlmâ' fi'l-İtbâ'* adlı bir sözlük yazmıştır. 11. *Mağâletü "kellâ" ve mâ câ'e minhâ fi Kitâbillâh*. Arapça "kellâ" edatının yapısı ve anlamlarıyla Kur'an'da kullandığı yerlere dair bir risâle olup Abdülazîz el-Meymenî er-Râcekûtî tarafından yayımlanmıştır (*Şelâşü resâ'il* içinde, Kahire 1344/1925). 12. *el-Lâmât*. Arapça'da kullanılan lâm çeşitlerine dair olan eseri Gotthelf Bergstrasser (*Islamica*, I/1 [Leipzig 1924], s. 77-99) ve Şâkir el-Feh-hâm (*MMLADm.*, XLVIII [1973], s. 757-801) neşretmiştir. 13. *Mütehayyerü'l-elfâz* (*Muhtârü'l-elfâz*). Arapça'daki yeni kelimelere (müvelledât) dair bir lugat olup Hilâl Nâci tarafından yayımlanmıştır (Bağdad 1390/1970). Ebû'l-Abbâs el-Cürcânî eserin adını *Muhtârü'l-elfâz* olarak zikretmektedir (*el-Müntehab min kinâyâti'l-üdebâ'*, s. 186). 14. *en-Neyrûz* (*en-Neyrûz*). Neyrûz kelimesinin yapısı, iştikakı, anlam ve i'rabını, Arapça ve Farsça'da "fey'ül" veznindeki bayram adları ile diğer kelimeleri ele alan bu risâleyi Abdüsselâm Muhammed Hârûn yayımlamıştır (*Nevedirü'l-mahtûât* içinde, Kahire 1373/1954, II, 4-25). 15. *eş-Selâse* (*el-Müsellese*) *fi'l-luğa*. Bir harfinin değişik üç haresesine göre farklı ya da benzer anlamlara gelen kelimelere dair bir çeşit lugat olup Ramazan Abdüttevâb tarafından neşredilmiştir (Kahire 1970). 16. *Tamâmü Faşihî'l-keîâm*. Sa'leb'in (ö. 291/904), yaygın dil hatalarının fasih kullanımlarını topladığı *el-Faşih* adlı eserinin zeylidir. Yûsuf Mes-kûnî tarafından neşre hazırlanan (1903), ancak bastırılmayan eserin ilk neşrini Arthur J. Arberry yapmış (London 1951), daha sonra eseri Mustafa Cevâd ve Yûsuf Meskûnî yayımlamıştır (Bağdad 1969). 17. *Kitâbü'l-Fark*. İnsan, hayvan ve kuşların benzer organlarının farklı isim ve sıfatlarının ele alındığı eser Ramazan Ab-

düttewâb tarafından neşredilmiştir (Kahire 1402/1982). 18. *el-Envâ' alâ mezhebi'l-'Arab*. Araplar'ın astronomi ve meteoroloji bilgisiyle (envâ') ilgili bir sözlük olup M. Forcada tarafından *Muhtaşar mine'l-envâ'* adıyla yayımlanmıştır (*Anuari de Filologia*, XIX/B-2, Barcelona 1996, s. 769-780).

B) Edebiyat. 1. *Ebyâtü'l-istişhâd*. Çeşitli konularda örnek (şâhid) olarak kullanılan beyitleri ihtiva eden risâleyi Abdüsselâm Muhammed Hârûn neşretmiştir (Kahire 1951, 1972, *Nevâdirü'l-mahtûât* içinde, Kahire 1972, I, 137-161). 2. *Şerhu'l-Hamâse li-Ebî Temmâm*. Abdülmecid Muhammed Abdülmecid el-İsdâvî'nin ilmi neşrini hazırlamakta olduğu bildirilen eser (*Ahbarü't-türâşi'l-'Arabî*, V/55-59 [Kahire 1991-1992], s. 23) Hâdî Hasan Hammâdî tarafından yayımlanmıştır (Beyrut 1415/1995). 3. *Zemmü'l-ħaḩa'* fi's-Şi'r. Şairlerin vezin ve kafiyeye uyma gerekçesiyle yaptıkları yanlışların eleştirildiği eser Hüsameddin el-Kudsi tarafından Sâhib b. Abbâd'ın *el-Keşf'an mesâvi'i Şi'ri'l-Mütenebbî*'siyle birlikte neşredilmiştir (Kahire 1349/1930). Eseri Ramazan Abdüttewvâb da yayımlamıştır (*Mecelletü Ma'hedi'l-mahtûât* içinde, Kahire 1399/1979). Kaynaklarda *el-Ħuḩâre*, *Naḩdû's-Şi'r*, *Na'tû's-Şi'r* adlarıyla geçen eserler *Zemmü'l-ħaḩa'* fi's-Şi'r'in farklı isimleri olmalıdır. 4. *Kitâbü'l-Leyl ve'n-nehâr* (*Kıtaşü'n-nehâr ve şemerü'l-leyl*). Müfâhare tarzında bir eser olup geceyle gündüzün karşılaştırılması bir atışma şeklinde anlatılmakta ve bu atışmalar âyet, hadis, şiir, emsal vb. sözlerle ele alınmaktadır. Eser Hâmid el-Haffâf tarafından neşredilmiştir (*Türâşünâ*, IV/1 [Kum 1409], s. 173-199). 5. *Kitâbü'l-Ma'âriḩ*. Şairlerle ilim adamları tarafından herhangi bir tavır, söz veya soruya kinaye ve ta'rizle (maâriz) verilen karşılıklar konusunda bir risâle olup Ahmed Han tarafından yayımlanmıştır (*el-Mevrid*, XIII/3 [Bağdad 1984], s. 173-186). 6. *Risâle ilâ Ebî 'Amr Muḩammed b. Sa'îd el-Kâtib*. Edebî tenkide dair bir risâledir (Seâlibî, III, 397 vd.). 7. *el-Ħürü'l-'în* (nşr. Mustafa Kemal, Kahire 1947).

C) Diğer Eserleri. *Evcezü's-siyer li-ħayri'l-beşer*. Yazma nüshaları *Muhtaşaru siyeri Resûlillâh*, *Muhtaşaru sîreti Resûlillâh*, *Muhtaşar fi nesebi'n-nebiyyi ve mevlidihî ve menşe'ihî ve meb'âşih*, *Aḩşaru sîreti seyyidi'l-beşer* gibi farklı adlarla kaydedilen eser ilk olarak Cezayir'de basılmış (1301/1883), aynı baskı Hindistan (Bombay 1311/1893) ve Mısır'da (1947) tekrarlanmıştır. Daha sonra İzzet Husriyye (Dimaşk, ts.), Hilâl

Nâcî (*Mecelletü'l-Mevridi'l-'Irâkıyye*, II/4 [1972], s. 143-154), M. Kemâleddin İzzeddin (Beyrut 1408/1988) ve Muhammed Mahmûd Hamdân tarafından neşredilmiştir (Kahire 1413/1993). Müellifin *Risâle (Muḩaddime) fi'l-ferâ'iz*, *Fevâ'idü el-fâzi'l-'Kur'ân* (Sezgin, VIII, 213, 214), *el-Yeşküriyyât* (Brockelmann, *GAL Suppl.*, I, 198) adlı eserleri henüz yayımlanmamıştır. Çeşitli âlimlerden yaptığı rivayetlerin kaynaklarını zikrettiği *Risâle ile'l-ḩâḩi Ebî Bekir Muḩammed b. İsmâ'il* adlı eserinin ise Züheyr Abdülmuhsin Sultan tarafından neşredileceği kaydedilmektedir (*Mücmelü'l-luġa*, neşredenin önsözü, I, 26).

İbn Fâris'in kaynaklarda zikredilen başlıca eserleri de şunlardır: *Uşûlü'l-fıḩh*, *el-Emâlî*, *el-İntisâr li-Sa'leb*, *et-Tâc*, *Câmi'u't-te'vil fi tefsiri'l-'Kur'ân*, *el-Hamâsetü'l-muḩdeşe*, *Dârâtü'l-'Arab*, *Zemmü'l-ġıybe*, *Şerhu Risâleti'z-Zühri ilâ 'Abdilmelik b. Mervân*, *eş-Şiyâb (eş-Şiyât)* ve *l-ħulî*, *Ġaribü'r-râbi'l-'Kur'ân*, *Fazlü's-şalâti 'ale'n-nebiyyi 'aleyhi's-şalâtü ve's-selâm*, *Kifâyetü'l-müte'allimîn fi'ḩtilâti'n-naḩviyyîn*, *Me'âḩizü'l-'ilm*, *Mâ câ'e fi aḩlâkı'l-mü'minîn*, *el-Medḩal ilâ 'ilmi'n-naḩv (naḩt)*, *el-Muḩaşşal fi'n-naḩv*, *Muḩaddime fi'n-naḩv*, *Mihnetü'l-erîb*, *el-Ma'âş ve'l-kesb*, *el-Ezdâd*, *el-Vücûh ve'n-nezâ'ir (el-Efrâd)*, *İştikâku esmâ'i'l-büldân*, *el-Müvâzene*, *Yevâkitü'l-ḩikem*, *'İlelü'l-Ġaribi'l-muşannef*, *Şerhu Risâleti Ebî Hilâl el-'Askerî* (eserlerinin tam bir listesi için bk. İbn Fâris, *Mücmelü'l-luġa* [nşr. Züheyr Abdülmuhsin Sultan], neşredenin girişi, I, 22-29; *Mu'cemü mekâyüsi'l-luġa*, neşredenin girişi, I, 25-37).

İbn Fâris'in hayatı, eserleri ve görüşleri hakkında yapılmış müstakil çalışmalar arasında şunlar zikredilebilir: Hilâl Nâcî, *Aḩmed b. Fâris: ḩayâtühü şî'rühü âşârühü* (Bağdad 1970); Ferîd M. Bedevî en-Niklâvî, *el-Mesâ'ilü'l-belâġiyye fi kitâbi's-Şâhibi li'bn Fâris* (Kahire 1986); Hâdî Hasan Hammûd, *Aḩmed b. Fâris ve riyâdetühü fi'l-baḩşî'l-luġavî ve't-tefsiri'l-'Kur'ânî ve'l-meydâni'l-edebî* (Beyrut 1407/1987); Gâzî Muhtâr Tuleymât, *Nazarât fi 'ilmi delâleti'l-elfâz 'inde İbn Fâris el-Luġavî* (Dimaşk 1410/1990); Abdülvehhâb et-Tâzî Suûd, *Aḩmed b. Fâris: ḩayâtühü ve ârâ'ühü fi'l-luġa ve'n-naḩv* (Rabat 1412/1992).

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Fâris, *Mu'cemü mekâyüsi'l-luġa* (nşr. Abdüsselâm M. Hârûn), Kahire 1389/1969, neşredenin girişi I, 3-48; a.mlf., *Mücmelü'l-luġa* (nşr. Züheyr Abdülmuhsin Sultân), Beyrut 1404/

1984, neşredenin girişi, I, 7-62; a.e. (nşr. Şehâbeddin Ebû Amr), Beyrut 1414/1994, neşredenin girişi, s. 3-14; a.mlf., *Esmâ'ü Resûlillâh ve me'ânihâ* (nşr. Mâcid ez-Zehbî), Küveyt 1409/1989, neşredenin girişi, s. 5-24; a.mlf., *Eucezü's-siyer* (nşr. M. Mahmûd Hamdân), Kahire 1413/1993, neşredenin girişi, s. 7-39; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 125; Seâlibî, *Yetimetü'd-dehr*, Beyrut 1979, III, 397-404; Kemâleddin el-Enbârî, *Nüzhetu'l-elibbâ'* (nşr. M. Ebû'l-Fazl), Kahire 1386/1967, s. 320-322; Yâkût, *Mu'cemü'l-üdeba'*, IV, 80-98; XII, 221; İbnü'l-Kiftî, *İnbâhü'r-ruvât*, I, 127-130; İbn Hallikân, *Vefeyât*, I, 118-120; Abdülbâkî b. Abdülmecid el-Yemânî, *İşâretü't-ta'yîn* (nşr. Abdülmecid Diyâb), Riyad 1986, s. 43; Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ'*, XVII, 103-106; Safedî, *el-Vâfi*, VII, 278-280; İbn Ferhûn, *ed-Dibâcü'l-müḩzeb*, s. 35; Delcî, *el-Felâke ve'l-meḩlûkûn*, Kahire 1904, s. 141-142; İbn Taġrıberdî, *en-Nücümü'z-zâhire* (Popper), IV, 212-213; Süyûtî, *Buġyetü'l-uv'ât*, I, 352, 353; a.mlf., *el-Muḩzhir*, I, 414; Taşköprüzâde, *Miftâhu's-sa'âde*, I, 109-110; İbnü'l-İmâd, *Şerâret* (Arnâût), IV, 480-482; R. Brunnön, "Das Kitâbu'l-İtbâ'i wa'l-Muzâwaġati des Abû'l-ḩusain Aḩmed İbn Fâris İbn Zakariyyâ", *Orientalische Studien Theodor Nöldeke Zum Siebzigsten Geburtstag*, Gieszen 1906, I, 225-248; *Hediyetü'l-ârifin*, I, 68-69; Kehlâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifin*, II, 40-41; J. A. Haywood, *Arabic Lexicography*, Leiden 1960, s. 98-102; Sezgin, *GAS*, VII, 360-361; VIII, 209-214; IX, 194; Hüseyin Nassâr, *el-Mu'cemü'l-'Arabî neş'etühü ve tetavvürüh*, Kahire 1968, s. 435-477; Usâme Nâsir en-Nakşibendî, *el-Maḩtûâtü'l-luġaviyye fi mektebeti'l-methafi'l-'Irâkı*, Bağdad 1969, s. 86; Emîl Bedî' Ya'kûb, *el-Me'âcimü'l-luġaviyyetü'l-'Arabîyye*, Beyrut 1981, s. 85-90; Ömer Ferruh, *Târîhu'l-edeb*, II, 592-595; Brockelmann, *GAL Suppl.*, I, 198; *GAL* (Ar.), II, 265-268; C. Zeydân, *Âdâb*, I, 619-620; Nüveyhiz, *Mu'cemü'l-müfesssirin*, I, 54; Ebû'l-Abbas el-Cürçânî, *el-Müntehâb min kinâyati'l-üdeba'*, Beyrut 1405/1984, s. 186; Hâdî Hasan Hammûdî, *Aḩmed b. Fâris*, Beyrut 1407/1987; Gâzî Muhtâr Tuleymât, *Nazarât fi 'ilmi delâleti'l-elfâz 'inde Aḩmed b. Fâris el-Luġavî*, Dimaşk 1410/1990, tür.yer.; M. Reşâd Hamzavî, "İbn Fâris ve nazariyyetü'n-naḩtî'l-'Arabiyyetü'l-maġbûne", *el-Mu'cemü'l-'Arabî*, Kartaca 1991, s. 247-264; G. Bergstrasser, "Das Kitâb al-Lâmât des Aḩmad İbn Fâris", *Islamica*, I/1, Leipzig 1924, s. 77-99; Hüseyin Ali Mahfûz, "Kitâbü Fütüya fakihî'l-'Arab", *MMADm.*, XXXIII/3 (1377/1958), s. 443; Muhtâreddin Aḩmed, "Mücmelü'l-luġa li'bn Fâris", *Mecelle-i 'Ülâm-i İslâmiyye*, II/2, Aliġarh 1961, s. 121-122; a.mlf., "Nüḩḩa târiḩiyye li-Mücmelü'l-luġa li'bn Fâris", *Mecelletü'l-Mecma'ü'l-İlmiyyi'l-Hindî*, I/1, Aliġarh 1976, s. 148-155; Hâdî Hasan Hammûdî, "Aḩmed İbn Fâris Şeyḩu'l-karnî'r-râbi'", *eş-Sekâfe*, sy. 34, Cezayir 1976, s. 117-123; a.mlf., "Kitâbü'l-Me'âriḩ", a.e., XIII/3 (1984), s. 173-186; Kâzım Fethî Er-Râvî - Nevvâl Kerim Zerzûr, "Aḩmed İbn Fâris ve 'ilmü'd-delâle", *Mecelletü'âdâbi'l-müstanşiriyye*, XII, Musul 1985, s. 121-130; A. Roman, "L'origine et l'organisation de la langue arabe d'après Le Şâhibi d'İbn Fâris", *Arabica*, XXXV/1, Leiden 1988, s. 1-17; M. Cevâd en-Nûrî - Ali Halîl Hamed, "Meḩâyisü'l-luġa li'bn Fâris: tenbihât ve taşḩihât", *MMLAÜr.*, XIX/48 (1415/1995), s. 95-166; Moh Ben Cheneb, "İbn Fâris", *IEP* (İng.), III, 764-765; "İbn Fâris", *DMF*, I, 21.

